

ԱՆԳԼՈՍԱՔԱՆՈՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ԲԱՆԱՔԱՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻԲՐԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆԸԻ
ԱՂԲՅՈՒՐ X-XI դարերում

Անգլոսաքսոնական բնագիր իրավական քանաքաղությունները որոշակի անդ են գտնում անգլոսաքսոնական իրավունքի աղբյուրների շարքում: Այդ բնագիր իրավական քանաքաղությունները կամ իրավական քաղվածքները (the original legal compilations or legal extracts) գործնականում կիրառվել են անգլոսաքսոնական թագավորությունների դատական համակարգում: Դրանք մախկին օրենքներից գրառված բնագիր իրավական նորմերը են (original legal rules): Անգլոսաքսոնական օրենքներից ու դատաստանագրերից քաղվածքված իրավանորմերը մեկնաբանող հեղինակները պատմաիրավական գիտությանը մինչև այսօր անհայտ են: Սակայն պետք է ներթափել, որ այդ իրավական քաղվածքագրերը կազմել ու խմբագրել են անգլոսաքսոնական սովորույթների և օրենքների գիտակ իրավագետ իմաստասերները, որոնք գրառել են մեծ խորագիտականությամբ (the erudite lawyer philosophers of the Anglo-Saxon customs and laws who wrote with much erudition):

Հիշատակված վերոառոյթյան ներքո գիտական հետազոտության ու քննախտության ներքակա են «Վերգելդների մասին (About the Wergilds)», «Հյուսիսային մարդկանց օրենքները (The laws of the Northerners men's), «Օրենքի և աշխարհիկ տարրերությունների մասին (About laws and secular (wordly) distinctions)» բնագիր իրավական քանաքաղությունները¹:

Անգլոսաքսոնական թագավորությունների դատարաններում քրեական և քաղաքացիական-իրավական գործեր քննելիս ու արդարացի դատավճիռ, վճիռ և որոշում կայացնելիս դատավորները հատկապես իրավական հիմք էին ընդունում վերև ընդունված բնագիր իրավական քանաքաղությունները: Իսկ ըստ ժամանակագրության, այդ քանաքաղություններն իրավական ուժ են ստացել X-XI դարերի միջև ընկած ժամանակաշրջանում, որոնց համար իրավունքի աղբյուր են եղել առանձնապես Էտելբերտի, Իմի, Ալֆրեդ Մեծի, Էդուարդ Ավագի, Էտելսանի, Էդմունդի, Էտելրեդ Երկրորդի, Կնուտի օրենքները, ինչպես նաև 991 թ. անգլիացիների ու սկանդինավցիների միջև կնքված պայմանագիրը:

Վերգելդների հատուցման ու փոխհատուցման (payment and compensation) վերաբերյալ բնագիր իրավական քանաքաղությունների իսկական-գիտական բովանդակությունը և ելքյունը քացահայտելու, պարզաբանելու և քացատրելու համար համառոտ կանգ առնենք անգլոսաքսոնական իրավունքի այն աղբյուրների ուսումնասիրության վրա, որոնցում իսկույն և ստույգ հիշատակվում են վերգելդները, նրանց տատաչափը, թվաչափը, ինչպես նաև իրավախախտման մասնակիցների շրջանակները: Իբրև իրավական հասկացություն, վերգելդներն առաջին անգամ հաստատագրված և ի լուր հայտարարագրված են ավտոատիրական Անգլիայի առաջին թագավոր, օրենսգետ և օրենսդիր Էտելբերտի օրենքներում, (պրավիդայն) (in the Right laws of King legislator and lawyer Athelbert of the feudal England), 7, 21-23, 26, 86-87-րդ հոդվածներում: Իսկ վերգելդն իրավախախտման հետևանքով տուժող կողմի օրենքով սահմանված պետական գինն էր: Այսպես, Էտելբերտի օրենքների (պրավիդայն) 7-րդ հոդվածի համաձայն, եթե սպանվել էր թագավորի դարբինը կամ հանձնակատարը, ապա փոխհատուցվում էր միջին վերգելդը, իսկ 21-րդ հոդվածի իրավական ուժով միջին վերգելդը կազմում էր

¹ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; Richardson H. G. and Sayles G. O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т.1, М., 1961, стр. 627-630.*

² *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; Richardson H. G. and Sayles G. O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т.1, М., 1961, стр. 590-591, 600-608, 609-614, 615-617, 620-621, 624, 626; Хрестоматия пмятеников феодального государства и права стран Европы. М., 1961, стр. 61-90.*

100 շիլլինգ (shilling): Այստեղ խոսքը վերաբերում է թագավորական ծառայի սպանությանը, որը հնարավոր է, եղել է անագաս, սակայն թագավորին բարեխղճորեն ծառայելու շնորհիվ ստացել է միջին վերգելդի իրավունք: Ընդ որում, այդ ժամանակաշրջանում առավել տարածված է եղել ազատ մարդու վերգելդը: Թագավորի դարբնի և հանձնակատարի սպանությունից բացի, եթե այլ մարդ էր սպանվել, սպա մարդասպանը բաց զեքեզմանի առջև սպանվածի հարազատներին հատուցում էր 20 շիլլինգ և հետագա 40 օրերում փոխհատուցում էր մնացած ամբողջ վերգելդը: Իսկ եթե մարդասպանը լքել էր երկիրը, դիմել էր փախուստի, սպա այդ դեպքում նրա հարազատները հատուցում էին վերգելդի կես թվաչափը (հողվ. հողվ 22-23-րդ)³:

Էտերերտի օրենքները (պրավաբան) հիշատակում են լեռի սպանությունը, էսնի (ensue) կողմից մյուս էսնի անմեղ սպանությունը, էսնին ծանր մարմնական վնասվածք հասցնելու հետևանքները:

Լեոերի վերաբերյալ նրա օրենքների 26-րդ հոդվածը եզակի ու միակ հիշատակություն է: Եթե սպանում էին առաջին կարգի լեռին, սպա փոխհատուցումը կազմում էր 80 շիլլինգ, երկրորդ կարգի լեռի սպանությունը՝ 60 շիլլինգ, երրորդ կարգինը՝ 40 շիլլինգ: Իսկ Մաքսոնական պրավաբանի (Lex Saxonum) 16-րդ հոդվածի համաձայն՝ լեռի սպանության դեպքում հատուցում էին 120 սալդ, որը լեռի վերգելդի թվաչափն էր⁴: Մակայն դատադրություն անելով ըստ լեռի վերգելդների չափերի ու ելմեով մայրասամաքային լեռերի վերգելդների համամասնությունից, սպա կարելի է ենթադրել, որ անգլոսաքսոնական լեռերն, ըստ էության, կիսազատ մարդիկ էին: Իսկ վերոնշյալ էսները՝ սպանականում էին Քենտի հասարակության անագաս մարդկանց թվին: Եթե էսնն առանց մեղքի սպանում էր այլ էսնին, սպա սպանողը պարտավոր էր հատուցել նրա ամբողջական գինը՝ վերգելդը: Եթե հանում էին էսնի աչքը և ջարդում նրա ոտքը, սպա մեղավոր մարդը պարտավոր էր փոխհատուցել նրա ամբողջ գինը՝ վերգելդը⁵:

Վիտրեթ թագավորի օրենքներում վերգելդի իրավական հասկացությանն են վերաբերում 25-26 –րդ հոդվածները և 26-րդ հոդվածի 1 դրվագը (26.1): Այդ հոդվածներն ուղղակի հիշատակում են, որ եթե որևէ մեկը գողության համար սպանում է գողին, ապա սպանված գողի տոհմը զրկվում է հատուցման իրավունքից: Իսկ եթե որևէ մեկն ազատ մարդուն բռնում էր գողության կատարման վայրում գողության ժամանակ, սպա թագավորը կարող էր և իրավունք չունեցավոր կայացնել երեք հնարավոր դատավճիռներից որևէ մեկը կամ նրան զխաստել, կամ անդրծովյան ստրկության վաճառել կամ նրան (գողին) թույլատրել փրկագնվելու իր վերգելդով: Եթե որևէ մեկը գողին բռնում և ներկայացնում էր դատարան, սպա նրան ստրկության վաճառելուց հետո գողին բռնողը ստանում էր գողի վերգելդի կամ նրա համար սահմանվում գնի կեսը: Իսկ եթե գողին սպանում էին, սպա սպանողին հատուցվում էր 70 շիլլինգ⁶:

Անգլոսաքսոնական իրավունքում վերգելդ էր սահմանվում ոչ միայն սպանության, գողության և վերոնշյալ սանցագործությունների համար, այլև զինված սպառնալիքի հարձակման (Ինի օրենքների 6-րդ հոդված), Ալֆրեդի օրենքների (5 –րդ հոդված), ամուսնական անհավատարմության համար (Ալֆրեդի օրենքների 10,18-րդ հոդվածներ) և այլն⁷:

Անգլոսաքսոնական օրենքներում և դատաստանագրքերում հիշատակվում է, որ յուրաքանչյուր մարդ, սկսած թագավորից մինչև սարուկը, զնահատվում էր որպես որո-

³ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; Richardson H. G. and Sayles G. O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестоматия пмвгтннков феодального государства и права стран Европы, М., 1961, стр. 62; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 590-591.*

⁴ *Хрестоматия пмвгтннков феодального государства и права стран Европы. М., 1961, стр. 28:*

⁵ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; Richardson H. G. and Sayles G. O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 592-593.*

⁶ *Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 598E*

⁷ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; Richardson H. G. and Sayles G. O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 698-714.*

շակի նյութական արժողություն: Իսկ այդ արժողությունը դրսևորվում էր օրենքով սահմանված զեմի կամ վերգելդի արտահայտությամբ: Իսկ վերգելդը վերջին հաշվով մարդու զեմի հատուցումն էր, որից բխում էր մարդու փոխահատուցման իրավական ձևը:

«Վերգելդների մասին (About the Wergilds)» բնագիր իրավական քաղվածքագրի I հոդվածը սահմանում է, որ հազար երկու հարյուր (twelfyndes) շլիլինգ քառային արտահայտությամբ գնահատված մարդու փողային արժողությունը թվաչափային ձևակերպմամբ նույնպես հավասար է 1200 շլիլինգ վերգելդի: Իսկ երկու հարյուր (twyhyndes menses) արժողության մարդը թվաչափային փողով դարձյալ հավասար է 200 շլիլինգ վերգելդի: Սակայն հիշատակյալ բնագիր իրավական քաղվածքագրի 2 հոդվածը որոշակիորեն ընդգծում է, որ երբ որևէ մեկը սպանվում է, ապա նրա համար հատուցումը (վերգելդը կամ զեմը) պետք է տալ նրա ծագմանը համապատասխան⁸: Այդ իրավական տեսական շարադրանքից անհրաժեշտ է եզրակացնել, որ հիշյալ 1-ին և 2-րդ հոդվածները իրականում ունենին դասային բնույթ և բովանդակություն:

Վերգելդների հատուցման բնագիր իրավական քաղվածքագրի 3-րդ հոդվածում սահմանված և թույլատրված կարգի համաձայն՝ մարդասպան հանցագործը խոտուցում էր օրենքով նախատեսված ժամանակում անպայմանորեն հատուցել վերգելդը (սպանված մարդու զեմը): Այդպիսի դեպքերում նա պարտավոր էր դատարան ներկայացնել 12 մարդու երաշխավորություն այն հանգամանքներում և այն պարագաներում, երբ վերգելդը, հատուցման զեմը որոշակիորեն կազմում էր 1200 շլիլինգ: Ընդ որում, 12 երաշխավորված մարդկանցից ութը պետք է լինեին հանցագործի հոր տոհմից, իսկ մյուս չորսը՝ մոր տոհմից: Բացառապես օրենքի այս պահանջը կատարելուց հետո էր թույլատրվում, այսպես կոչված, թագավորական հաշտությունը, այսինքն՝ սպանողի և սպանվողի կողմերը միասին ու միաժամանակ խոնարհվում էին աջ և ձախ դրված զենքերի միջև: Նրանք խոտուցում էին պահպանել թագավորական հաշտությունը, որով խոտուցյալն արգելվում էր արյան վրեժի իրականացումը (հողվ. 4-րդ): Սույն հոդվածի երկրորդ մասը հանցագործ կողմին ուղղակիորեն և որոշակիորեն խելային պարտավորեցնում էր, որ թագավորական հաշտություն կնքելու պահից սկսած 21 օրում առժող կողմին պարտադիր հատուցել 120 շլիլինգ նախահատուցում կամ կանխահատուցում (Healsfange), իրև 1200 շլիլինգ վերգելդի նախնական երաշխիքային հատուցում: Իսկ վերգելդների իրավական տեսության համաձայն (հողվ. 5-րդ) դա տրվում էր սպանվածի երեխաներին, եղբայրներին և հորեղբայրներին: Ընդ որում, քացի մերձավոր արյունակից հարազատներից, ոչ ոք իրավունք չունեի ստանալու այդ փողից: Իսկ էտելրերտի օրենքների 22-րդ հոդվածը սահմանում էր, որ եթե որևէ մեկը սպանում է մարդու, ապա նա պարտավոր է քաջ գեթեզմանի առաջ վճարել 20 շլիլինգ և 40 զիշերների ընթացքում փոխահատուցել ամբողջ (մնացած) վերգելդը⁹:

Այդ Healsfange (նախահատուցում կամ կանխասահուցում¹⁰) իրավական ինստիտուտն իր արտահայտությունն ու տեղն է գտնում Վիտրելի օրենքների 11-12-րդ և 14-րդ հոդվածներում: Նրա օրենքների 11-րդ հոդվածը որոշակիորեն և հստակորեն ասում է, որ եթե ազատ մարդն (ազատը) աշխատում է արգելված ժամանակ, ապա նա մեղադրվում և նախահատուցում է որոշակի գումար, իսկ նրան մեղադրողը ստանում է տուգանքի կեսը և այդ օրվա աշխատանքի արդյունքը: Իսկ եթե կեղև առանց իր կնոջ համաձայնության կուտրելին երկրպագելու համար գոհարեություն էր կատարում, ապա նա զրկվում էր ամբողջ գույքից և մուծում կամ վճարում էր կանխահատուցում

⁸ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; Richardson H.G. and Sayles G.O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 627-628.*

⁹ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; Richardson H.G. and Sayles G.O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 621, 628.*

¹⁰ *Healsfange այս անհայկամալի միջնադարյան անգլերեն բարբառային տերմինը (տե՛ս) լատինական բնագրերում և բառարաններում թարգմանվում է opprobensio onis, որը նշանակում է ընդդրվում: Իսկ հայերեն ստուգաբանական աստադարձությունը այն փոխակերպում է իրև նախահատուցում կամ նախնական երաշխիքային հատուցում (կանխահատուցում): Дворецкий И.Х. Латвиско-Русский словарь. М., 1980, стр. 597.*

(healsfange): Իսկ եթե նրանք երկուսն էլ խոնարհվում էին կոտորելի առաջ, ապա նրանք վճարում էին healsfange և գրկվում էին իրենց ամբողջ գույքից: Եթե որևէ մեկը պահակա-կետում (պահակատեղում) միս էր տալիս տնեցիներին, ապա միս տվողը պարտավոր էր վճարել (մուծել) healsfange ինչպես ազատների, այնպես էլ տարուկների համար¹¹:

Վերգելդների հատուցման իրավական տեսության համաձայն, քնագիր իրավա-կան քանաքարության 6-րդ հոդվածը պարտադիր ցուցում էր տալիս, որ այն օրվանից, երբ մուծված կամ վճարված էր համարվում healsfange-ը, 21 գիշերների ժամանակամիջոցում մարդասպան հանցագործը պարտավոր էր սպանված մարդու հողատիրոջը (landlord) կամ կալվածատիրոջը (hlaforde) վճարել փոխհատուցում (compensate)¹²: Իսկ Ինգլի օրենքների իրավական տեսության 70-րդ հոդվածի համաձայն՝ կաֆորդին պատկանող կախյալ մարդու ստանության համար, եթե վերգելը գնահատված էր 200 շիլլինգ, ապա healsfange-ը (կանխատուցումը) կազմում էր 30 շիլլինգ և համապա-տասխանաբար 600 շիլլինգի դեպքում՝ 80 շիլլինգ, 1200 շիլլինգ վերգելի դեպքում՝ 120 շիլլինգ նախահատուցում¹³:

Վերգելդների մասին քնագիր իրավական քանաքարության հիշատակված 6-րդ հոդվածի երկրորդ մասը սահմանում էր, որ հետալստ զինված քախման, ընդհարման համար 2 (գիշերների) ժամանակամիջոցում պետք է մուծել կամ վճարել տուգանք, իսկ մյուս 21օրերում անհրաժեշտ է մուծել վերգելի առաջին հատուցումը և այսպես շարու-նակ այնքան ժամանակ քանի դեռ չի հատուցվել ամբողջ վերգելը: Իսկ դրանից հետո, եթե մարդասպան հանցագործը կտնեմում էր սպանված մարդու հարազատների հետ վերջնական հաշտություն կնքել, ապա նա կարող էր մաքրել խաղաղությունը: Ճիշտ այդ կարգով ու իրավաչափությամբ հատուցվում էր կելի վերգելը՝ գինը, ինչպիսին սահմանված էր հազար երկու հարյուր շիլլինգ գնահատված մարդու սպանության դեպքում (հոդվ. 7-րդ)¹⁴: Նախահատուցում էր սահմանվում նաև սուս կամ կելծ ցուց-մունք տալու համար: Կնուտի օրենքների 37-րդ հոդվածը իրավականորեն հաստատա-գրում էր, որ «ակնհայտ կելծ վկայություն տալու համար մեղադրվողի (մեղակցվողի) ցուցումները բոլոր այսուհետև ստավել ուժ չունենան, իսկ նա պարտավոր է մուծել այդ հանցանքի նախահատուցումը (healsfange): Սակայն պետք է ենթադրել, որ հանցագոր-ծության կատարման համար այդ նախահատուցումը սահմանված էր կաղանքի, խա-վանման միջոցի (ազատագրկման պատժի) փոխարեն: Իսկ XII դարի քնագիր իրավա-կան քանաքարություն-քաղվածքագրերում, մասնավորապես Հենրի I-ի թագավորի օրենքներում healsfange-ը եղել էր վերգելի այն մասը, որը տրվում էր սպանվածի ամե-նամտ հարազատներին, իսկ վերգելի մյուս մնացած մասը համձնվում էր տոնի ան-դամներին: Մինչդեռ այս պարագայում Հենրի I-ի օրենքներում չի հիշատակվում վեր-գելի նախահատուցման (healsfange) թվաչափը: Սակայն պետք է կարծել, որ այս հան-գումանքներում նախահատուցումը կազմում էր սպանվածի վերգելի կեսից ավելին:

Այսպիսով, վերգելդների վերաբերյալ քնագիր իրավական քանաքարություն-քաղ-վածքագրերը, ըստ էության, դասային բովանդակություն ու բնույթ ունեին: Ընդ որում, վերգելին օրենքով սահմանված մարդու պետական գինն էր: Այն հատկապես սահման-վում էր տվյալ պատմական դարաշրջանի ամենաբարդ և խտազույնս արգվելված ի-րավախախտումների կատարման համար: Վերգելի նախահատուցումը, հատուցումը և փոխհատուցումն իսկապես ոչ միայն քրեաիրավական, այլև սոցիալական խտա-զույն պատժտեսակ էր անգլոսաքսոնական բոլոր թագավորություններում: Ըստ երե-վույթին և մեր կարծիքով՝ քրեաիրավական տեսության, անգլոսաքսոնական քրեաիրա-վական ուսմունքի համաձայն վերգելը հանցագործի կատարման մեղքի հատուցման

¹¹ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922.; Richardson H.G. and Sayers G.O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестометия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 697.*

¹² *Хрестометия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 628:*

¹³ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922.; Richardson H.G. and Sayers G.O. Law and Legisla Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; tion from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестометия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 607.*

¹⁴ *Хрестометия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 628.*

նյութական-փողային քրեախրավական սրատժի իրավական ձև էր: Սակայն փոխհատուցումը թխում էր մարդու հանցագործության կատարման հետևանքով վնաս պատճառելու համար հատուցման փողային իրավական ձևից: Իսկ նախահատուցումը (healsfange) ստորոջ վերգելդի հատուցման նախնական իրավական երաշխիքն էր, նրա նախահատուցումը:

Անգլոսաքսոնական բնագիր իրավական բանաբարությունն է «Հյուսիսային մարդկանց օրենքները (The laws of the Norterners)»: Այդ բնագիր իրավական բանաբարություն-քաղվածքագիրը քաղաքական աշխարհագրության տեսակետից բացատրապես տարածված է եղել արևելյան և հյուսիս-արևելյան Անգլիայի, այսպես կոչված, «Դանիական իրավունքի մարզի (of the Region Danish Law)» բնակչության վրա: Մկանդինավցիներն այդ տարածքները նվաճել էին դեռևս IX դարում՝ Ալֆրեդ Մեծի թագավորական իշխանության կատարման ժամանակաշրջանում:

Հյուսիսային մարդկանց օրենքների I հոդվածը սահմանում և ժողովրդական իրավունքի (սովորույթների) սանկցավորման հիման վրա որոշակիորեն հաստատագրում էր, որ հյուսիսային մարդկանց թագավորի վերգելդի հատուցումը կազմում է 30 հազար թրինս (trim),¹⁵ որից 15 հազար թրինսն օրենքով որոշված կարգով թագավորի պետական (թագավորական) գինն էր, նրա վերգելդը: Իսկ մյուս 15 հազար թրինսը՝ թագավորության արժանապատվության (հեղինակության - ընդգծումը մերն է-Է.Յ.) համար սահմանված ու նախատեսված փոխհատուցումն էր: Այս հոդվածի իրավական բովանդակությունից, բնույթից ու էությունից պետք է եզրակացնել, որ վերոնշյալ քաղաքական տարածքում տեղի էին ունեցել թագավորների չարամիտ սպանություններ, որոնց համար Հյուսիսային մարդկանց օրենքները սահմանել են քարձրագույն թվաչափերի հասնող վերգելդի հատուցում և փոխհատուցում: Ընդամեն՝ հատուցումը արվում էր թագավորական տոհմի անդամներին, իսկ փոխհատուցումը՝ երկրի, տվյալ պարագայում «պանիական իրավունքի մարզի» բնակչությանը: Սակայն առանց փոխհատուցման այդպիսի իրավական կարգ են հիշատակում այդ օրենքն 2-6-րդ հոդվածները: Այսպես, օրինակ՝ արքեպիսկոպոսի, կեռլի, թագավորական պաշտոնյայի՝ կոմսի վերգելդը հավասար էր 8 հազար թրինսի: Իսկ նորվիգական ազատը, այսինքն՝ ազատ մարքը (holds-ը), որը ժառանգության իրավունքի համաձայն ուներ տիրույթ, այսպե նրա վերգելդը կազմում էր 4 հազար թրինս: Հոդվածի (holds) հավասարագոր թրինս էր նախատեսվում նաև թագավորության պաշտոնյայի՝ կոմսության (shire) փոխադրայի (gerefe) համար՝ դարձյալ 4 հազար: Հոգևորականի և տեճի համար առանձին-առանձին՝ յուրաքանչյուրին նախատեսվում էր 2 հազար թրինս վերգելդ: Ըստ դանիական իրավունքի, կեռլի վերգելդը հավասար էր 266 թրինսի, իսկ մերսիական իրավունքի համաձայն՝ 200 շլիլինգի¹⁶:

Հիշատակված օրենքների 7-8-րդ հոդվածներն առանձնապես վերաբերում էին ուղխցիների համար սահմանված հարկերին, (assessment) վերգելդներին ու փոխհատուցումներին, որոնք թխում էին հողային սեփականության թվաքանակից: Այդ օրենքի 7-րդ հոդվածում որոշակիորեն ընդգծվում է, որ եթե ուղխցին հասնում է քարձր դիքքի և տիրում է 1 հաքթա (hade) հողամասի և կարող է թագավորին հարկ տալ, ապա նրա պետական գինը կազմում է 120 շլիլինգ: Իսկ եթե ուղխցին տիրում էր միայն հաքթայի կեսին, ապա այդպիսի հողային ռեժիմի պայմաններում նրա վերգելդը հավասար էր 80 շլիլինգ: Այդ ընդհանուր կանոնից օրենքը նախատեսում էր մեկ քացատություն, այսինքն՝ եթե ուղխցին ընդհանրապես հող չուներ, քայց անձնապես ազատ էր, ապա փոխհատուցումը կազմում էր 70 շլիլինգ¹⁷: Իսկ Ինեի օրենքների 32-րդ հոդվածը պայ-

¹⁵ Թրինսը (trim) Հյուսիսային Անգլիայի. «Դանիական իրավունքի մարզի» դանիական փողային միավորն էր: Մեկ թրինսը Հյուսիսային Անգլիայում հավասար էր մեկ անրոդը 80 հարդրե-րորդական ֆունտ ստեյլինգի:

¹⁶ Attenborough. *The Laws of Earliest English Kings*, London, 1922; Richardson H.G. and Sayles G.O. *Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta*. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 628-629.

¹⁷ Attenborough. *The Laws of Earliest English Kings*, London, 1922; Richardson H.G. and Sayles G.O. *Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta*. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 629.

մանակաճորհին պատվիրագրում էր, որ եթե ուրիշ՝ Բրիտանիայի տեղական բնակչության ներկայացուցիչը՝ անգլոսաքսերի հայատակը, տիրապետում էր 1 հայրա հողամասի, ապա նրա վերգելը կազմում է 120 շիլինգ, իսկ կես հայրա հողամասի իրավական ռեժիմի պայմաններում նրա վերգելը հավասար էր 80 շիլինգի: Եթե ուրիշ հողամաս չուներ, ապա նրա վերգելի փողային գումարի թվաչափը 60 շիլինգ էր¹⁸:

Հյուսիսային մարդկանց օրենքների իրավական տեսության համաձայն 9-12-րդ հողվածները նվիրված են կեռի, նրա որդու և թոռի համար սահմանված վերգելների գումարային (փողային) թվաչափերին: Այդ օրենքների 9-րդ հողվածը վկայակոչում էր, որ եթե կեռը գրադեցնում էր որոշակի բարձր դիրք և թագավորությանը զինվորական ծառայություն մատուցելու համար անհրաժեշտաբար տիրապետում էր հինգ հայրա հողային սեփականության, և նրան սպանում էին, ապա նրա վերգելի հատուցումը կազմում էր 2 հազար թրինս, այսինքն՝ այնքան, որքան տեճի վերգելի թրինսային գումարի թվաչափն էր, որն աղոյն հիշատակված է վերևում: Եթե կեռն ավելի բարձր դիրք էր գրավում, ապա նա պարտավոր էր ձեռք բերել և ունենալ մետաղե սաղավարտ (կորդակի), օղակազրահ (վերտագրահ) և շրջանակաձև ոսկյա վահան, սակայն, եթե նա չէր տիրապետում հինգ հայրա հողային սեփականության, ապա նա, համեմայն դեպք, մնում էր կեռի իրավական վիճակում: Իսկ վերջինս արդեն հանդես էր գալիս իբրև կեռ, զգեռտավորվում և դառնում էր գուգազ (combatant), ձեռք էր բերում գուգազի անձնական արտոնություններ: Եվ եթե կեռի որդին ու թոռն այնքան բարձր հասարակական ու պետական բարձր դիրք (բարձրագույն պաշտոն - ընդգծումը մերն է - է.Ե.) էին գրավում ու տիրապետում էին մեծ թվաքանակի հասնող հողային սեփականության, ապա արքայի հանգամանքներում ու պայմաններում նրանց հետագա սերունդները պատկանելու էին գուգազների տոհմին՝ 2 հազար թրինս վերգելի թվաչափով: Իսկ եթե նրանք բարձր դիրք էին գրավում, սակայն չունեին արքան հողային սեփականություն, ապա նրանց հատուցվում էր կեռի վերգելի թվաչափով¹⁹, այսինքն՝ հատուցվում էր այնքան վերգելը, որքան հաստցում էին կեռի սպանության համար:

Այսպիսով, Հյուսիսային մարդկանց օրենքները թագավորի սպանության դեպքում սահմանում էր ոչ միայն վերգելի հատուցում, այլև փոխհատուցում: Իսկ թագավորության հողեր և աշխարհիկ պաշտոնյաների, այդ թվում՝ արքեպիսկոպոսի, եղի, եպիսկոպոսի, էպոստոմի, նոթվեգիական ազատի (holdes), փոխարքայի, հողերական քահանայի, տեճի և կեռի վերգելներին համապատասխանաբար սահմանվում էր հատուցում: Ընդ որում՝ ուլսցիների, հասարակական կամ պետական բարձր դիրք գրաված կեռի և վերջինիս որդու և թոռի համար սահմանված վերգելի հատուցման թվաչափը պայմանավորված էր հայրաների հողային սեփականության տիրապետման թվաքանակից, այսինքն՝ հողատիրության սեփականության ոչ պակաս հինգ հայրաների իրավական ռեժիմի չափանիշներից: Մակայն հողեր և աշխարհիկ պաշտոնյաների վերգելի թվաչափը մեկընդմիջտ սահմանված էր տույզ, իսկ աշխարհիկ տոռին խավերի վերգելների չափը բխում էր հողային սեփականության բարձր թվաքանակից:

Անգլոսաքսերական բնագիր իրավական բանաբարությունների շարքին է պատկանում «Օրենքի և աշխարհիկ տարբերությունների մասին (About laws and secular (wordily) distinctions) քաղվածքագիրը: Իրավական ձևի և բովանդակության տեսակետից՝ այդ օրենք բանաբարություն-քաղվածքագիրն առանձնապես վերաբերում էր կեռի, տեճի և վաճառականի իրավունքների ու պարտականությունների անշեղ ու պաշտած կատարմանը: Նշյալ օրենքը, մեր կարծիքով, Հյուսիսային մարդկանց օրենքների տրամաբանական և իրավական շարունակությունն էր: Այս խմատաստիկությանը՝ այդ բնագիր իրավական քաղվածքագրի 2-րդ հողվածն ուղղակի և որոշակի հիշատակում է, որ եթե կեռն այնպիսի բարձր դիրքի էր հասնում, որ նա սեփականատիրության իրավունքով տիրապետում էր հինգ հայրա հողատարածության և նրա վրա կատուցված է-

¹⁸ Attenborough. *The Laws of Earliest English Kings*, London, 1922; Richardson H.G. and Snyles G.O. *Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta*. Edinburgh, 1966; *Хрестоматия по истории средних веков*. Т. 1, М., 1961, стр. 603.

¹⁹ Attenborough. *The Laws of Earliest English Kings*, London, 1922; Richardson H.G. and Snyles G.O. *Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta*. Edinburgh, 1966; *Хрестоматия по истории средних веков*. Т. 1, М., 1961, стр. 629.

կեղեցին, խտհանցը, զանգակատունը զանվում էր բորգի (քարաքի) դարպասի մոտ, սպա այդպիսի իրավական հանգամանքներում և պայմաններում կեղև օժտված էր քաղաք մուտք գործող վաճառականներից մաքսատուքը զանձելու իրավունքով: Բացի այդ, նա իրավունք ուներ թագավորական դաեկիճում կատարելու հատուկ ծառայություն: Եվ այդպիսի իրավական հանգամանքների դեպքում նույն հողվածի եզրափակիչ տողում հիշատակվում է, որ նա (կեղև) այստեղև սպարտավոր է օգտվել տեղի համար սահմանված ու հաստատված իրավունքներից: Եթե աճնի իրավունքով օժտված կեղև զբաղեցնում էր այդպիսի բարձր դիրք, ծառայում էր թագավորին, մեկնում էր նրա տնտեսություն, իր իշխանության ներքա աճնն (the genes) ուներ ավատատու, թագավորությանը զինվորական ծառայություն կատարելու համար շնորհվում էր հինգ հայրա հողային սեփականություն, իր կաֆորդի (կալվածատիրոջ) հանձնարարությամբ տակի անգամ այցելել էր թագավորին, սպա համանման իրավական ուժով բարձր դիրք զբաղված տեղը կարող էր հետախու դատարան ներկայացնել կաֆորդի զանգատները, եթե այդ էին սրահանցում վերջինիս նյութական և՛ իրավական շահերը: Բացի այդ, այդպիսի տեղը կարող էր և իրավունք ուներ դատարան ներկայացնել թագավորի շահերի պաշտպանությունը ևս (հողվ. 3-րդ): Այդ օրենքի 6-րդ հոդվածի իրավական տեսության համաձայն, եթե վաճառականը երեք անգամ անընդմեջ իր սեփական միջոցներով ուղևորություն էր կատարել մեծ ծովում, սպա այդ հողվածի երկրորդ մասը հատակ ու պատշաճ սահմանում էր, որ նա հետագայում սպարտավոր էր օգտվել տեղի համար նախատեսված իրավունքներից²⁰:

Անգլոսաքսոնական իրավունքի աղբյուրներում՝ մասնավորապես Ալֆրեդ Մեծի օրենքների (դատաստանագրքի) 34-րդ հոդվածում, են միայն հիշատակվում վաճառականների իրավունքները և պարասավորությունները: Այդ հողվածի իրավական տեսության համաձայն վաճառականներն իրավունք ունեին իրենց սեփական փոխադրամիջոցներով (նավերով) ուղևորներ տեղափոխել: Մակայն իրենց վերապահված այդ իրավունքի համապատասխան՝ նրանք միաժամանակ սպարտավոր էին ժողովրդական ժողովին և թագավորության գործերի կատավարիչին (business manager) ներկայացնել այլ երկրներ մեկնող մարդկանց թվաքանակը: Ընդ որում, վաճառականներն իրավունք ունեին տեղափոխելու այնքան այցելու, որքան մարդ հետագայում կարող էին հայտնել ժողովրդական ժողովին: Իսկ այս պարագայում՝ ժողովրդական ժողովը դիտվում էր իբրև արդարադատության մարմին, իբրև դատարան: Եվ եթե վաճառականներն ուղևորություն համար անհրաժեշտ էին համարում ավելի շատ մարդ տեղափոխել, սպա նրանք ամեն անգամ, ըստ պատշաճության, սպարտավոր էին այդ մասին անմիջակամորեն տեղեկացնել թագավորական գործերի կատավարիչին, իսկ վերջինս ծանուցում և զեկուցում էր ժողովրդական ժողովին²¹: Մակայն այդ օրենքում չեն հիշատակվում ուղևորներ տեղափոխող վաճառականների իրավական պատասխանատվության հիմքերը: Մինչդեռ պետք է ենթադրել, որ ժողովրդական ժողովը հավանություն էր տալիս թագավորության կատավարիչի հաշվետվությանը կամ այն մերժում էր: Վերջինիս դեպքում, իբրև դատարան, ժողովրդական ժողովն իրավախախտումների վերաբերյալ գործերը քննում էր ըստ եւթյան և նրա որոշումը վերջնական էր ու զանգատարկման ենթակա չէր:

Այսպիսով, հողային սեփականության հարստացման, թագավորության սպարտատուն իր սպարտականությունները պատշաճ ու բարեխիղճ կատարելու և կաֆորդին հավատարմորեն ծառայելու համար կեղև ձեռք էր բերում տեղի իրավունք, մի իրավունք, որով դատարան էր ներկայացնում ոչ միայն իր կալվածատիրոջ զանգատները, այլ նույնիսկ դատարանում սրաշտպանում էր թագավորի համար սրահանգվող օրինական շահերը: Իսկ օրինավոր վաճառականներին իրենց սպարտականությունները գործնականում իրականացնելու համար շնորհվում էր տեղի իրավունք: Իրենց անդրծովյան

²⁰ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; Richardson H.G. and Sayers G.O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 629-630.*
²¹ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; Richardson H.G. and Sayers G.O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 613.*

առևտրական գործառնությունների և այլ երկրներ ուղևորներ տեղափոխելու համար վաճառականները հաշվետու և պատասխանատու էին ժողովրդական ժողովի, որպես բարձրագույն դատական ատյանի առջև:

АНГЛОСАКСОНСКИЕ ОРИГИНАЛЬНЫЕ ПРАВОВЫЕ КОМПИЛЯЦИИ КАК ИСТОЧНИК ПРАВА В X-XI ВЕКОВ.

Резюме

Э. Есаян

Оригинальные правовые компиляции и отрывки о вергельдах, по сути, имели классовое содержание и характер. Причем, вергельд был государственной ценой, установленной государством. Он осовенно устанавливался для строго запрещенных правонарушений определенной исторической эры. Предварительная уплата, компенсация и возмещение были по настоящему не только уголовно-правовым, но и строжайшей социальной карой во всех англосаксонских королевствах. По всей видимости, и, по моему мнению, согласно уголовно-правовой теории и англосаксонской уголовно-правовой доктрине вергельд был материально-правовой формой уголовно-правового наказания за вину преступника.

Для обеспечения земельной собственности, для адекватного и доверосовестного осуществления своих обязанностей в королевском аппарате и для верной службы помещику, кэрл приовретал право тэна, право, с помощью которого он представлял в суд не только жаловы помещика, но и защищал законные права короля в суде. А для практического осуществления своих обязанностей порядочные кушцы приовретали право тэна. За свою заморскую деятельность и перевозку пассажиров в другие страны кушцы были подочены и ответственны перед национальной Ассамблей как перед высшей судебной инстанцией.